



DESCENDIT AD INFERNA

A L A R L A A T S

Üks olulisi osi jumalateenistuse korras on usutunnistus. Enamusel pühapäevadel loetakse eesti luterlikes kirikutes nn apostellikku usutunnistust. Kes on jumalateenistustel osaledes jälginud trükitud usutunnistuse teksti,¹ just vanemaid väljaandeid, on kindlasti tähele pannud, et etteloetud usutunnistus ja trükitud usutunnistus erinevad ühe sõna poolest. Jumalateenistusel öeldakse, et meie usume Jeesusesse Kristusesse, kes on “alla läinud surmavalda”. Trükitud usutunnistuses on aga sellel kohal öeldud, et “alla läinud põrguhauda”.² Tavaliselt me ei pööra sellele erinevusele suuremat tähelepanu. Ja kui meie mõte korraks sellel peatubki, siis

¹ Näiteks “*Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Agenda*,” (Stockholm: Eesti Vaimulik Raamat, 1979), 14.

² Ladinakeelne originaaltekst: *descendit ad inferna*. J. N. D. Kelly, *Early Christian Creeds* (London: Longman, 1991), 369. Mõningates hilisemates variantides on *ad inferna* asemel *ad inferos*. Sõna *inferi* tähendab surmavalla elanikke, siit elust lahkunuid, *inferna* tähendab aga põrgut, hukkamõistetute ja demonite asukohta.

tõenäoliselt seletame seda erinevust umbes nõnda, et “põrguhaud” on ju kaasaegsele inimesele võõras mõiste — kes tänapäeva haritud inimestest suudaks uskuda põrgu olemasollu, eriti aga põrguga seotud saatana olemasollu. Teoloogi jaoks on siin aga oluliseks küsimuseks, kas selle sõna muutmiselega ei muutu ka paljud muud teoloogilised arusaamad, ilma et me seda tahaksime ja ilma et me seda isegi tähele paneksime.

“Põrguhaua” asendamine “surmavallaga” ei ole ainult ühe nimetuse asendamine teisega nii, et asi ise jääks samaks. Nende sõnade vahetamisega on paratamatult muutunud ka see, mida me tunnistame ja mida me usume. Nii põrguhaual kui surmavallal on oma kindlad jooned, mida teisel ei ole. Põrgu või ka põrguhauaga on seotud kurjuse jõud, ükskõik kuidas me neid ka ei nimetaks — saatan, kurat või midagi muud. Ning seetõttu on põrgu ka kannatuse ja piinade sümboliks. Sellega võrreldes on mõiste “surmavald” tunduvalt neutraalsem. See on eelkõige “koht”,³ kuhu surnud on lahkunud. Surmavald ei pea sugugi tähendama ei kannatusi ega ka isikulise kurjuse asukohta. See tähendab vaid seda, et ollakse siinsest elust ja maailmast väljas, ning kes ristiusule vastavalt usub ülestõusmisesse, selle jaoks on see eelkõige koht, kus siit lahkunud ootavad ülestõusmist.

Kristlik õpetus ei ole kogum omavahel sidumata väiteid. Pigem võiks doktriini või õpetust ette kujutada üpris komplitseeritult omavahel seotud mõtete ja väidete süsteemina. Need sidemed üksikute arusaamade vahel on loogilised või õigem oleks öelda teo-loogilised.⁴ Üksikud mõisted, sümbolid ja väited saavad tähenduse ainult seoses teiste mõistete, sümbolite ja väidetega. Selle tagajärjeks on aga, et kui mingi osa tollest kogumist muutub, siis paratamatult muutuvad ka

³ See võib olla ka seisund.

⁴ Seda ei tuleks muidugi mõista rangelt deduktiivse või aksiomaatilise süsteemina.

teised osad. Käesoleva artikli eesmärgiks ongi vaadata, kas see ühe sõna muutmine apostlikus usutunnistuses on seotud muudatustega või rõhkude ümberasetusega ka teistes kristliku õpetuse valdkondades.

Enne kui ma käsitlen selle apostelliku usutunnistuse sõna muutmise teoloogilisi tagajärgi, tuleks vaadelda, kuidas teoloogia ajaloo on mõistetud Kristuse minekut *ad inferna*.

Kui rääkida mingi usulise arusaama ajaloo, siis tuleks alati täpsustada, millisel tasemel me seda vaatleme. Seda arusaama võib käsitleda teoloogilise mõtlemise ajaloo plaanis, selle arusaama ajalugu võib mõnikord kirjeldada ka usutunnistuste ajaloo kontekstis, aga mingi usulise arusaama muutumist ajaloo võib vaadelda ka nõ populaarse vagaduse tasemel.⁵ Arusaama puhul Kristuse minekust *ad inferna* ei lange need kolm ajalugu sugugi kokku. Samal ajal on need aga lahutamatult seotud. Kõik need kolm aspekti on üksteist suurel määral mõjutanud. Nad justkui põimuvad üksteisest läbi. Ometi ei ole siinses artiklis võimalik neid kõiki käsitleda. Seetõttu püüan siin vaadelda seda probleemi ainult teoloogia ja usutunnistuse ajaloo ning sedagi vaid põgusalt.

Uues Testamendis on mitmeid kohti, mis viitavad Kristuse laskumisele *ad inferna* või mida vähemalt erinevatel aegadel on arvatud sellele viitavaks. Kõige olulisemateks kohtadeks on 1Pt 3:19j, kus Kristuse kohta öeldakse, et “Ta on läinud ning jutlustanud vangis olevaile vaimudelegi, kes olid olnud sõnakuulmatud muiste, kui Jumala pikk meel ootas Noa päevil”; 1Pt 4:6 “Sest just selleks on surnutelegi kuulutatud evangeeliumi, et nende üle mõistetaks kohut küll nagu inimeste üle lihas, aga nad elaksid vaimus, nagu Jumal”; ja Ef 4:8–10, kus Kristusest rääkides öeldakse “See-

⁵ Selline kolmikjaotus ei ammenda erinevate käsitluste võimalusi. Nii näiteks saab mitmete usuliste arusaamade arengut käsitleda veel dogmadeloo osana.

pärast ütleb Kiri: *Tema on läinud üles kõrgesse, viies vangiviidud vangidena kaasa, ning on andnud inimestele ande.* Aga see sõna: *Ta on läinud üles*, mis on see muud, kui et Ta on esmalt tulnud alla maa sügavamaisse paigusse? Niisiis see, kes on tulnud alla, on sama, kes on ka läinud üles kõigi taevaste üle, et Ta kõiksuse täidaks.⁶ Neid kirjakohti on hiljem mõnikord kasutatud seletamaks Kristuse minekut *ad inferna*. Aga nad pole siiski võimaldanud selget ja ühemõttelist seletust, kuna on raskesti eksegeesitavad ning eksegeetide hulgas pole nende mõistmisel üksmeelt.⁷ Arusaama, et Kristus oli ajavahemikus ristisurma ja ülestõusmise vahel allilmas, kohtab paljude 2. sajandi kristlike kirjameeste juures.⁸ Osa neist järgib seletust, et Kristus läks sinna enne teda elanutele, eelkõige Vana Testamendi vagadele, evangeeliumi kuulutama. Aja jooksul aga hakkab üha olulisemaks muutuma arvamus, et pärast ristisurma läks Kristus *ad inferna* saatanat hävitama. See seletus saab domineerivaks eriti Öhtumaal.⁹

Kristuse minek *ad inferna* muutus usutunnistuslikuks väiteks esmalt kiriku idaosas, arvatavasti Süürias. Vanim säilinud usutunnistus, mis sisaldab seda usuartiklit, pärineb aastast 359. See on nn Sirmiumi neljas vormel. Tõenäoliselt on see siia sattunud just süürlaste mõjutusel.¹⁰ Selle arusaama sarnaseid formuleeringuid on leitud Afrahatil¹¹ ja

⁶ Teistest Uue Testamendi kohtadest, mida on hiljem Kristuse minekuga *ad inferna* seotud, võiks nimetada Mt 12:39j; Rm 10:7; Kl 1:18; Ap 2:27–31.

⁷ *Theologische Realenzyklopädie (TRE)*, Band 15, (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1986), “Höllenfahrt Christi” von Ernst Koch.

⁸ Seda väidet kohtab Ignatiosel, Polykarposel, Ireneusel, Tertullianusel ja teistel.

⁹ Kelly, *Early Christian Creeds*, 381.

¹⁰ *Ibid.*, 378j. Osa teoloogialoolasi oletab siin siiski Öhtumaa päritolu. Vt *TRE*, B. 15, “Höllenfahrt Christi”.

¹¹ Afrahat oli Süüria kirikuisa, kes elas umbes aastail 270–345.

“Tooma tegudes”.¹² Teine apokrüüfne teos, kus käsitletakse pikalt Kristuse minekut *ad inferna* on “Nikodemose evan-geelium.”¹³ See teos on mõjutanud ülestõusmist kujutavate idakiriku ikoonide kujunemist.¹⁴ Aga ta on suuresti mõjutanud ka keskaegseid vaimulikke näidendeid ning muid populaarse vagaduse vorme kuni vähemalt 19. sajandini välja.¹⁵

Vanim Öhtumaa usutunnistus, kus on Kristuse kohta öeldud *descendit ad inferna*, on Aquileia usutunnistus Rufinuse kommentaarides.¹⁶ Rufinus¹⁷ mainib, et seda osa pole ei Rooma usutunnistuses ega ka ida usutunnistustes.¹⁸ Rufinuse interpretatsiooni kohaselt läks Kristus põrgusse ja võitis seal saatana ja surma.¹⁹ Seega ei mõistatud siin *inferna*’t kui surmavalda, vaid eelkõige kui saatana asukohta.²⁰ Öhtumaa usutunnistustes hakkab sellest ajast artikkel Kristuse minekust *ad inferna* kindlat kohta omama. Nii on ta olemas Athanasiose usutunnistuses, mis on koostatud kas 5. sa-

¹² “Tooma teod” on apokrüüfne apostel Toomase tegude raamat, mis pärineb Süüriast ja on koostatud ilmselt kolmanda sajandi esimesel poolel. Johannes Quasten, *Patrology*, Vol. 1 (Westminster, Maryland: Christian Classics, 1992), 139.

¹³ See teos on koostatud ilmselt 5. sajandi algul, kuid tõenäoliselt sisaldab ta vanemat materjali. *Ibid.*, 116.

¹⁴ David Coomler, *The Icon Handbook* (Springfield, Illinois: Templegate Publishers, 1995) 70.

¹⁵ *TRE*, B. 15, “Höllenfahrt Christi”.

¹⁶ Henricus Denzinger, Adolfus Schönmetzer, Hg., *Enchiridion Symbolorum (DH)* (Freiburg: Herder, 1967), 16.

¹⁷ Rufinus oli ladina kirikuisa, kes sündis umbes 345 ja suri 410.

¹⁸ Albrecht Peters, *Kommentar zu Luthers Katechismen*, Band 2 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1991), 151.

¹⁹ Kelly, *Early Christian Creeds*, 381.

²⁰ Rufinuse kaasaegne, Öhtumaa kõige mõjukam kirikuisa Augustinus mõistis aga Kristuse minekut *ad inferna* hoopis teisiti. 1Pt 3:19 seletades väitis ta, et preeksistentne Kristus läks surmavalda Noa kaasetele kuulutama juba enne inimesekssaamist. *Ibid.*, 380.

jandi lõpus või 6. sajandi alguses Gallias.²¹ Ta esineb 7. sajandi Gallia usutunnistuslikes vormelites,²² sama ajastu Iiri liturgiates²³ ning 8. sajandi Saksa usutunnistustes.²⁴

Keskaja skolastiline teoloogia pööras Kristuse põrgusse või surmavalda mineku küsimuse käsitlemisel peatähelepanu Kristuse ühtsuse probleemile.²⁵ Eelduseks oli siin muidugi Chalkedoni kristoloogiline dogma. Küsimuseks oli, kas kogu Kristus läks *ad inferna* või ainult osa temast? Ja kui ainult osa, siis milline? Petrus Abaelardus ja hiljem Pico della Mirandola²⁶ olid seda meelt, et vaid Kristuse mõju või vägi — *quoad effectum* — laskus põrgusse.²⁷ Ent Petrus Abaelarduse arusaam mõisteti hukka 1140. aastal. Enamlevinud oli arusaam, et ainult Kristuse hing läks sinna.²⁸ Nii näiteks deklareeris Lateraankirikukogu aastal 1215: *descendit in anima, et resurrexit in carne: ascendit pariter in utroque*.²⁹

Eraldi tuleks nimetada veel Kristuse laskumise *ad inferna* interpretatsiooni hilise keskaja müstikas, mis erineb eelnevast ning mis mõjutas reformaatorite arusaamu. Meister Eckharti, Tauleri, Nicolaus Cusanuse ja paljude teiste arvates oli Kristuse minek põrgusse tema kannatuse osa.³⁰ “Saksa teoloogia” nime all tuntud teose anonüümse autori sõnade kohaselt “Kristuse hing pidi minema põrgusse, enne

²¹ Quasten, *Patrology*, Vol. III, 32.

²² *DH* 27; 28.

²³ *DH* 29.

²⁴ Peters, *Kommentar*, 152.

²⁵ Koch, lk. 457.

²⁶ Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494) oli üks hiilgavamaid neoplatonistliku kallakuga renessansiaja filosoofe.

²⁷ *TRE*, B. 15, “Höllenfahrt Christi”.

²⁸ Peters, *Kommentar*, 153.

²⁹ *DH* 801.

³⁰ Peters, *Kommentar*, 154.

kui ta tuli taevasse.”³¹ Samuti peab ka inimene taevasse minokuks läbima kõigepealt põrgu. Müstikute jaoks tähendas põrgusse minek inimese enesepõlgamist ja kohtuotsust enda üle.³²

Martin Luther ei olnud süstemaatiline teoloog ja seepärast ei leia me ka tema teostes ei põrgu ega ka Jeesuse *ad inferna* laskumise süstemaatilist käsitlust. Lutheril võib leida rohkem kui ühe määratluse põrgu kohta. Üldiselt domineerib tal arusaam, et põrgu ei ole fikseeritud ruumiline koht. See on pigem inimese seisund. Nii on inimene põrgus, kui ta kahtleb Jumala armus.³³ Või põrgu on inimese halb südame-tunnistus, s.t. inimene on siis põrgus, kui käsk teda ründab.³⁴ Luther kirjeldab põrgut kui käsu mõju inimesele või kui inimese kokkupuudet Jumala vihaga. Lutheri arusaam põrgust sellise kujutlusega siiski ei piirdu. Aegade lõpus muutub põrgu eriliseks kohaks, kuhu hukkamõistetud satuvad.³⁵

Ka apostelliku usutunnistuse väidet Jeesuse laskumisest põrgusse ei interpreteeri Luther üheselt. Oma mõnedes kirjatöodes mõistab ta seda laskumist sellele eelnevast lähtudes, st sellest, et Jeesus oli “risti löödud, surnud ja maha maetud”. Teistes töedes aga interpreteerib ta seda usutunnistuse kohta järgnevast lähtudes, st sellest, et ta on “kolmandal päeval jälle üles tõusnud surnuist”.³⁶ Esimesel juhul on Jee-

³¹ “Saksa teoloogia,” tõlk. K. Kasemaa, “Tõid kristliku müstika alalt” (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituudi Toimetised III, 1989), 175.

³² *Ibid.*, 175jj. Vt *TRE*, B. 15, “Höllenfahrt Christi”.

³³ Paul Althaus, *The Theology of Martin Luther* (Philadelphia: Fortress Press, 1966), 33.

³⁴ *D. Martin Luthers Werke*, kritische Gesamtausgabe, Weimar, 1883-*(WA)* 44, 617. “Põrgu pole midagi muud kui halb südame-tunnistus. Kui kuradi südame-tunnistus poleks vangistatud süü poolt, siis oleks ta taevas. Selline südame-tunnistus süütab põrgu leegid ja äratab südames kõige hirksamad piinad ja mälestused.”

³⁵ *WA* 19, 225.

³⁶ Peters, *Kommentar*, 154.

suse laskumine põrguhauda jätkuks tema ristisurmale. See laskumine kuulub tema kannatuste hulka. Kuid ka sellise üldise interpretatsiooni puhul võib Lutheril leida erinevusi. Oma “Jutluses surmaks ettevalmistumisest”³⁷ näib Luther väitvat, et usutunnistuse väide allaminekust põrguhauda täiendab ja täpsustab eelnevat. Sellisel juhul kannatas Kristus ristil põrgut, st ta kannatas Jumala viha ja Jumalast mahajäetust. See on Jumala needuse kogemine. Ning selle põrgu, Jumalast mahajäetuse, isegi Jumalast äraheitmise juures säilitas ta oma armastuse Jumala Isa vastu. Just selle armastusega ta võitis põrgu.³⁸ Üldjoontes sarnase interpretatsiooni esitab Luther oma Vana Testamendi laulude eksegeesi loengutel, mis on tuntud pealkirja all “*Operationes in Psalmos*.”³⁹ Siin⁴⁰ räägib ta Jeesuse olekust põrgus kui surmajärgsest seisundist. Lutheri seletuse kohaselt ei pidanud Jeesus surema mitte ainult füüsilist surma, vaid ta kannatas erilist surma Jumala viha kohtu all. Nii nagu eelmise seletuse puhul, nii on ka siin pearõhk Jeesuse kannatamisel. Laskumine *ad inferna* kuulub siingi Kristuse alandumise ja kannatamise teekonna hulka. Vahel on väidetud, et laskumist *ad inferna* on Luther mõistnud kannatamisena ainult oma varasemates töödes ja hiljem on ta seda usutunnistuse kohta käsitleanud teisiti. See pole aga päris õige. Nii näiteks oma jutluses Kristuse põrgusseminekust aastast 1538 räägib ta jälle Kristuse kannatusest põrgus.⁴¹

Aga Lutheri töödes võib kohata ka teistsugust tõlgendust Kristuse laskumise kohta *ad inferna*. Juba ühes 1520. aasta

³⁷ “Ein Sermon von der Bereitung zum Sterben” (1519), WA 2, 685–697.

³⁸ WA 2, 691. Paul Althausi kommentaari kohaselt Jeesuse sellise kannatamise mõistmine ületab psühholoogia piirid. Althaus, *The Theology of Martin Luther*, 207.

³⁹ Kirjutatud aastail 1519–1521.

⁴⁰ WA 5, 462, 29–463, 35.

⁴¹ WA 46, 311.

kirjutises⁴² tunnistab Luther oma usku sellesse, et Kristus on läinud *ad inferna* vabastamaks usklikke saatana võimu alt, et sellega on Kristus saatana võitnud ja vangistanud.⁴³ Põrgusse laskumine tähendab siin võitlust saatanlike jõududega või surmajõududega. See kuulub Kristuse ülendamise juurde. Selles ning mitmetes teistes jutlustes interpreteerib Luther Kristuse minekut põrgusse sellele järgnevast, st taevasseminekust lähtudes. Minek põrgusse on justkui juba osa Kristuse ülendamise teest.⁴⁴ Luther on teadlik, et me tegelikult ei suuda mõista seda reaalsust, millest apostellik usutunnistus siin räägib. Me peame paratamatult leppima mütoloogiliste sümbolitega. Seetõttu ei pööragi ta suuremat tähelepanu sellele, kuidas Kristus on võitnud saatanlike jõude. Lutheri jaoks on kogu selle usutunnistusliku väite keskmeks see, et Kristus on seda teinud meie eest.⁴⁵

Lutheri jaoks on *pro nobis*, “meie eest” see, mis hoiab koos neid kahte arusaama Kristuse minekust põrgusse, mis neid ühendab. Kristus kannatas *meie eest* ning ta võitis neid kannatusi tekitavaid jõude *meie eest*. Kannatus on ühtlasi ka võit, alandamine on samaaegselt ka ülendamine. Need mõlemad on inimese lunastamise kaks lahutamatu aspekti.⁴⁶ Mõlemat läbiv *pro nobis* annab neile mõlemale tähenduse ja ühtlasi hoiab neid koos.

Lutherile järgnenud teoloogide jaoks läks aga see kannatamise ja võidu, alandamise ja ülendamise ühtsuse moment kaotsi. Calvin ja Heidelbergi katekismus rõhutavad Kristuse

⁴² “Eine kurze Form der zehn Gebote, eine kurze Form des Glaubens, eine kurze Form des Vaterunsers.” WA 7, 204–229.

⁴³ WA 7, 217, 31.

⁴⁴ WA 36, 161, 15–17 (jutlus 31.3.1532); WA 37, 66, 37–42 (Torgau jutlus, 16/17.4.1533.)

⁴⁵ WA 36, 160, 26–161, 17; WA 37, 65, 13–66, 9.

⁴⁶ On teada, et Luther ei ole kirjutanud ühtegi puhtalt kannatamisaja laulu. Küll räägivad Kristuse kannatamisest ja ristist laulud, mille pearõhk on ülestõusmisel. Althaus, *The Theology of Martin Luther*, 210j.

põrgusse mineku kannatamise momenti.⁴⁷ Sellele tuginedes käsitles ka hilisem reformeeritud teoloogiline traditsioon seda minekut kui Kristuse alandamise seisundi viimast ja sügavaimat astet.⁴⁸

Lutheri-järgne luterlik traditsioon läks aga teist teed. Siin kujunes välja Kristuse põrgusse mineku kontseptsioon nende 16. sajandi keskpaiga ja teise poole teoloogiliste vaidluste käigus, mis viisid Konkordiaavormeli ja Konkordiaraaamatu, st luterlike usutunnistuskirjade kogumiku väljakujunemisele. Võrreldes teiste tolaeagsete protestantlusesiseste teoloogiliste vaidlustega, oli see vaidlus väiksemamöötmelisem ega olnud teistega kuigi tihedalt seotud.

1544. aastal ilmus trükis Hamburgi superintendendi Johannes Aepinuse (1499–1553) kommentaar Vana Testamendi psalmidele. Aepinus oli noorpõlves olnud Lutheri õpilane ja kuulanud tema loenguid psalmidest,⁴⁹ mis olid teda mõjutanud. Oma kommentaarides järgis Aepinus Lutherit vaid osaliselt. Nagu ta õpetajagi, väitis Aepinus, et laskumine *ad inferna* on osa Kristuse kannatustest. Aga erinevalt Lutherist pidas ta põrgut teatud kohaks.⁵⁰ Aepinuse kommentaari ilmumine põhjustas luterlike teoloogide hulgas vaidlusi.⁵¹ Suur osa tolaeagseid luterlasi ei olnud Aepinuse vastu mitte niivõrd selles osas, kus ta Lutherist erines, st selles, et põrgu on teatud kindel koht, vaid just seetõttu, et ta oli pidanud laskumist *ad inferna* osaks Kristuse kannatustest. Ta oponentide arvates lõppesid Kristuse alandu-

⁴⁷ TRE, B. 15, "Höllenfahrt Christi".

⁴⁸ Richard A. Muller, *Dictionary of Latin and Greek Theological Terms*: (Carlisle: Paternoster Press, 1985), 89.

⁴⁹ Vt märkus 39.

⁵⁰ Lutheri jaoks põrgu oli ju Jumala viha kogemise ja kannatuste seisund.

⁵¹ Bernhard Lohse, "Dogma und Bekenntnis in der Reformation: Von Luther bis zum Konkordienbuch," *Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte*, Band 2 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998), 158.

mine ja kannatud ristil. Vastaste üheks oluliseks argumendiks olid Jeesuse sõnad ristil "See on lõpetatud." (Jh 19:30.) Neid tõlgendati kui sõnu lunastustöö ning seega ka alandamise lõpetamisest.⁵² Oma väidete tõestuseks tõid vastased teisigi Jeesuse ütlusi enne surma. Need aga ei veennud Aepinust. Kuna teoloogilised tülid linnas ei vaibunud, palus Hamburgi raad aastal 1550 Wittenbergi ülikoolilt vaidlusaluses küsimuses teoloogilist seisukohta. See koostatigi Melanchthoni ja Bugenhageni poolt. Too dokument oli aga kompromiss kahe küllaltki erineva seisukoha vahel. Bugenhagen esitas Lutheri seisukohta. Melanchthonil oli aga oma erinev arusaam. Ta interpreteeris Kristuse laskumist *ad inferna*⁵³ 1Pt 3:19 põhjal kui minekut evangeeliumit kuulutama primaile surnud paganate seast.⁵⁴ Sellise kompromisina ei avaldanud Wittenbergi teoloogiline arvamus Hamburgis mingit mõju.⁵⁵

Konkordiavormeli koostajate eesmärgiks oli saavutada ühtsus end luterlasteks pidavate kirikute ja teoloogide seas. See enamuse luterlaste poolt aktsepteeritud usutunnistus sai

⁵² George C. Fry, "Christ's Descent into Hell," *A Contemporary Look at the Formula of Concord* (St. Louis: Concordia Publishing House, 1978), 258.

⁵³ Melanchthoni arusaama kohaselt võiks rääkida ka Kristuse allaminekust surmavalda ja mitte põrgusse.

⁵⁴ Reinhold Seeberg, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, Band IV/2 (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1959), 526j.

⁵⁵ Hiljem Aepinus muutis oma arusaamu, aga needki olid paljudele vastuvõetamatud. Ta hakkas eristama kahte põrgut. Esimene põrgu oli *infernum*. Sinna jõuti esimese surma läbi, mis oli karistuseks pärispatu eest. Teine põrgu oli Aepinuse meelest *gehenna*. Sinna viis teine surm, mis oli karistuseks Jumala Poja ja lunastuse põlgamise eest. Aepinuse uue arusaama järgi oli Kristus kannatanud ja vabastanud ainult esimese surmaga karistatuid. Lohse, "Dogma und Bekenntnis," 158. Hiljem Aepinus muutis oma arusaamu, aga needki olid paljudele vastuvõetamatud. Württemberglaste juht Johannes Brenz kaitses siin Lutheri arusaamu põrgust, mis ei ole ruumiline koht. *Ibid.*, 159.

lõplikult valmis 1577. aastal.⁵⁶ Kuna küsimus Kristuse minekust *ad inferna* oli üks vaieldavamaid probleeme luterlaste seas, siis ei pääsenud Konkordiavormeli koostajad sellest mööda, vaid pidid siin seisukoha võtma.⁵⁷ Konkordiavormeli artiklitest on seda käsitlev artikkel kõige lühem. *Epitome* vastavas artiklis⁵⁸ viidatakse kõigepealt toimunud vaidlustele.⁵⁹ Edasi, toetudes Lutheri Torgau jutlusele aastast 1533, väidetakse selliste vaidluste tarbetust ja kasutust. Ning lõpuks tuuakse selle õpetuse positiivne sisu:

Nõnda on piisav, et me teame, et Kristus põrgusse läks, põrgu kõigi usklike jaoks hävitas ning nad surmast, kuradist ja igavesest hukatusest põrgu kurgus vabastas. Kuidas aga see toimus, sellega peame me ootama kuni teise ilmani, kus meile mitte ainult seda asja, vaid ka palju muud ilmutatakse, mida me siin lihtsameelselt usume ja oma pimedada mõistusega mõista ei suuda.”⁶⁰

⁵⁶ Konkordiavormelit tähistatakse lühendiga FC — *Formula Concordiae*. See usutunnistus koosneb kahest osast: pikemast seletavast osast *Solida Declaratio (SD)* ja lühemast kokkuvõtlikust osast *Epitome (Epit.)* Mõlemad koosnevad kaheteistkümnest artiklist.

⁵⁷ Konkordiavormeli koostamine oli pikaajaline protsess. Kristuse põrgusmineku küsimus tuli arutlusele alles selle protsessi lõpufaasis 1576. aastal ning näib, et sellele ei pühendatud palju aega ja energiat. Lohse, “Dogma und Bekenntnis,” 157.

⁵⁸ *Epit.* IX.

⁵⁹ “Ka paljude teoloogide hulgas, kes Augsburgi Usutunnistust pooldavad, on selle artikli üle tülitsetud: millal ja mil viisil Issand Kristus meie lihtsa kristliku usu järgi põrgusse läks, kas see sündis enne või pärast tema surma. Edasi, kas see ainult hingega või ainult jumalikusega või ihu ja hingega või vaimulikult või kehalikult toimus. Edasi, kas see artikkel kuulub kannatuste või Kristuse aulise võidu ja triumfi juurde.” *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche (BSLK)* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1992), 812j. Olen kasutanud siin *Epitome* eestikeelset käsikirjalist tõlget, mille tõlkija on mulle kahjuks teadmata.

⁶⁰ *BSLK*, 813.

Kuid Konkordiavormeli teise osa, *Solida Declaratio* vastav artikkel on pisut kaugemale läinud ning mõneti isegi eiranud *Epitome*'s toodud keeldu spekuleerida selle üle, mis osa Kristusest põrgusse laskus. Nimelt öeldakse siin, et “pärast mahamatmist kogu isik, Jumal ja inimene laskus põrgusse, võitis kuradi, hävitas põrgu väe ja võttis kuradilt tema vägevuse”.⁶¹ Teoloogialoolase Bernhard Lohse arvates on Konkordiavormeli üheksandas artiklis mitmes muuski asjas eemaldatud Lutheri arusaamadest. Nii on tema arvates selle rõhutamisega, et Kristus läks põrgusse pärast mahamatmist jäetud tähele panemata Lutheri arusaam põrgust kui katsumusest. Konkordiavormeli selles artiklis näeb Lohse ka tendentsi põrgu kui koha mõistmiseks.⁶²

Kuigi Konkordiavormel ei väida otseselt, et Kristuse minek põrgusse kuuluks tema ülendamise juurde, siis ometi saatana võitmise ülerõhutamine Kristuse kannatuste ja katsumuste arvel aitas suuresti kaasa juba Hamburgi vaidluste käigus levinud arusaamale, et Kristuse laskumine *ad inferna* kuulub tema ülendatud seisundisse. Selleks, et selgelt ja ühemõtteliselt rääkida Kristuse laskumisest *ad inferna* kui tema ülendamisest, on aga vaja väljakujunenud õpetust Kristuse kahest seisundist. Selle õpetuse algmeid võib leida Lutheril ning kahe seisundi õpetuse piirjooni võib märgata Martin Chemnitzil,⁶³ kontseptualiseeritud ja väljatöötatud⁶⁴ kujul

⁶¹ BSLK, 1053.

⁶² Lohse, “Dogma und Bekenntnis,” 159.

⁶³ Martin Chemnitz’it (1522–1586) on mõnikord luterlikus traditsioonis nimetatud teiseks Martiniks. Tema teoloogiale tugineb suuresti järgnev luterlik barokkteoloogia.

⁶⁴ Kristuse kahe seisundi õpetuse kohaselt saab ta elu jagada kaheks perioodiks — alanduse seisundiks (*status humiliationis* või *status exinanitionis*) ja ülenduse seisundiks (*status exaltationis*.) Ka reformeeritud teoloogias kasutati samu mõisteid, kuigi need kaks traditsiooni jaotasid Kristuse elu kahe seisundi vahel mõneti erinevalt.

esineb ta aga alles Johann Gerhardil.⁶⁵ Sellest ajast sai luterliku teoloogia pea ametlikuks seisukohaks arusaam, et Kristuse laskumine *ad inferna* kuulub tema ülenduse seisundisse. Nõnda kujunenud luterliku traditsiooni kohaselt lõppes Kristuse alandamine ta hauda panekuga. Kristuse ülendamine algas tema elustamisega (*vivificatio*). Seejärel laskus Kristus põrgusse, kus ta triumfeeris deemonlike jõudude üle. Ning alles seejärel toimus Kristuse ülestõusmine (*resurrectio*).⁶⁶ Hilisemas luterlikus teoloogias Kristuse *ad inferna* laskumise osas enam olulisi arenguid ei ole olnud kui mitte arvestada seda, et uuemas teoloogias on toda teemat tihti üldse välditud.

Me nägime, et teoloogilise mõtlemise ajaloo jooksul on Kristuse minekut *ad inferna* mõistetud mitmel erineval viisil. Kui jätta kõrvale väiksemad ja detailsed erinevused, siis võiksime jagada vastavad arusaamad kolme gruppi või tüüpi:

1. Kristuse minek *ad inferna* tähendab minekut surnute riiki või valdkonda. Tavaliselt on sellel oma soterioloogiline sisu — Kristus kuulutab ka neile, kes on surnud ning kes oma maise elu jooksul pole ühel või teisel põhjusel osa saanud lunastusest.

2. Kristuse minek *ad inferna* tähendab Kristuse kannatusi ja katsumusi. See on mingis mõttes jätk eelnevale *passio*'le ja surmale, nende viimne ja ülim aste. Selle *ad inferna* mineku esmane soterioloogiline tähendus on üldjoontes sama, mis kogu kannatuslool.

3. Kristuse minek *ad inferna* tähendab triumfi ja võitu põrgu ja saatanlike vägede üle. See kuulub Kristuse ülendamise juurde ning on tihedas seoses tema ülestõusmise ja

⁶⁵ Johann Gerhard (1582–1637) oli luterliku baroki kuldajastu olulisemaid teolooge.

⁶⁶ Heinrich Schmid, *The Doctrinal Theology of the Evangelical Lutheran Church* (Minneapolis: Augsburg Publishing House, 1961), 395j.

taevasseminekuga. Soterioloogiliselt tähendab see, et Kristus on hävitanud või vähemalt piiranud kurjuse ülemvõimu.

Need erinevad arusaamad Kristuse minekust *ad inferna* on otseselt või kaudselt seotud mitmete muude teoloogiliste arusaamadega. Juba nende kolme tüübi teoloogilised eeldused on mõneti erinevad. Samal viisil on erinevad ka nende kolme arusaama järelused. Alljärgnevalt püüan vaadata lühidalt nende kolme tüübi mõnesid teoloogilisi eripärasusi.

Esimese tüübi eelduseks on arusaam, et eksisteerib eriline valdkond, kus asuvad surnud. See muidugi ei tähenda, et selline teoloogia peaks ilmtingimata surmavalla “asukoha” ära määrama või püüdma selle “geograafiat” esitada. Ometi arvab selline teoloogia midagi teadvat inimese saatusest pärast surma.⁶⁷ See surmavald ei ole tegelikult põrgu. Ta on pigem neutraalse värvinguga mõiste. Sellel *ad inferna* mineku kontseptsioonil puuduvad dramaatilised jooned. Keskmise on Kristuse kuulutamine. Selle kontseptsiooni raames jääb aga lahtiseks, mida Kristus kuulutas.⁶⁸ Selline arusaam minekust *ad inferna* peaks olema vastuvõetav teoloogiatele, kus peatähelepanu on pööratud üldse Kristuse õpetustegevusele, kus Kristust mõistetakse eelkõige kui õpetajat või prohvetit. Sellel kontseptsioonil puudub protestantlusele, eriti reformatsiooniaja protestantlusele omane *pro nobis*'e — Kristuse tegevuse “meie eest” rõhutamine. See tähendab, et eksistentsiaalne dimensioon jääb tagaplaanile. Teiselt poolt on aga õigustatult väidetud, et Kristuse surmavalda mineku teoloogia toob esile lunastuse univer-

⁶⁷ Selle arusaama kohaselt viimne kohus inimese üle ei toimu kohe pärast surma vaid alles aegade lõpus. Teiste sõnadega öeldes, siin domineerib globaalset tüüpi eskatoloogia ning individuaalne eskatoloogia on paremal juhul vaid tagaplaanil.

⁶⁸ Sellest ka erinevate interpretatsioonide olemasolu teoloogia ajaloos. On väidetud, et Kristus kuulutas evangeeliumi, aga on väidetud ka vastupidist, st et ta kuulutas hukkamõistu.

saalsuse võimaluse.⁶⁹ Sel korral ületab lunastus siinse maailma piire. Inimene võib ristiusu kuulutust vastu võtta ka pärast siinse elu lõppu.⁷⁰

Teise tüübi puhul on keskseks Kristuse kannatamine. Siin on tegemist kannatamise ja katsumuse tõsiduse ja süvadimensiooni rõhutamisega. Kristuse kannatus ei piirdu sellega, mida teoloogiliselt pealiskaudse interpretatsiooni korral võiks pidada inimeste — olgu juutide või roomlaste — tekitatud kannatusteks, piinamise ja ristisurmaga. Selle kontseptsiooni korral me võime öelda, et Kristuse kannatused on tekitatud saatana poolt. Või kui sedasama mõtet öelda kaas-aegsemas keelepruugis, siis põrgusse minek tähendab inimvõimeid transsendeerivate demonlike jõudude käes olemist.⁷¹ Aga mööda seda kannatamise süvadimensiooni võib edasi minna. Inimene ei satu põrgusse viimselt ei teiste inimeste ega ka mitte saatana otsuse kohaselt. Traditsioonilise kristliku arusaama järgi on Jumal see, kes määrab inimesele osaks kas põrgu või taeva. Seega *ad inferna* mineku kui kannatamise interpreteerimise puhul on Kristuse kannatamise taga Jumala otsus. Aga selles suunas saab veelgi edasi minna. Põrgu tähendab lahutatust Jumalast, Jumalast mahajäetust. Seega minek põrgusse väidab Kristuse mahajäetust Jumalast. Seda katsumust võib siin mõista kiusatusena, kuivõrd Jumalast absoluutse mahajäetusega kaasneb ka kiusatus ise Jumalast ära pöörduda. Niisuguse interpretatsiooni oluliseks momendiks on just Kristuse jumalaarmastuse muu-

⁶⁹ Carl E. Braaten, "The Person of Christ," *Christian Dogmatics*, Vol. 1, Carl E. Braaten, Robert W. Jenson, eds. (Philadelphia: Fortress Press, 1984), 549.

⁷⁰ Selle kontseptsiooni negatiivseks implikatsiooniks oleks siis arusaam, et siinses elus me ei pruugi sugugi kiirustada, me võime oma olulised eksistentsiaalsed otsused edasi lükata.

⁷¹ Kristuse põrgussemineku mõistmine kannatusena selgitab ka seda osa tema kannatusloost, mis viib ristile. Ka siin ei ole kannatus viimselt inimeste — ei juutide ega roomlaste — töö. Ka siin on Kristuse kannatus üleinimliku päritoluga.

tumatus ka kõige suurema Jumalast mahajäetuse hetkel. Kristuse mineku *ad inferna* seda tüüpi mõistmisega kaasneb ka eriline jumalamõiste. Jumal peab olema eriti rõhutatult Kolmainus. Kristuse Jumalast mahajäetus tähendab teatud mõttes lõpmatu eraldatuse või distantsi olemasolu Jumalas endas — Poeg on Isast lõpmata kaugel.⁷² Seda tüüpi kontseptsioon tähendab, et Kristus kui Jumal on ise Jumala viha objekt.⁷³

Sedasorti Kristuse *ad inferna* mineku kontseptsioonil on samuti oma eksistentsiaalsed implikatsioonid. Kontseptsioon rõhutab *pro nobis*'e momenti. Kristuse kogu kannatamine toimus meie eest, meie asemel. Meie lunastus on saavutatud selle kannatuse läbi. Meie osaks ei pea saama enam mahajäetus Jumalast. Veelgi enam, kui me oma elus kogeme kannatusi ja katsumusi, siis teame, et need kannatused on teatud mõttes võetud Jumalasse. Jumal on meie kannatusi kannatanud ja ka praegusel hetkel kannatab koos meiega. Meie kannatused pole Jumalale võõrad. Ning seetõttu pole meie kannatused mõttetud. Nad saavad oma mõtte Kristuse kannatuste läbi, tema kannatuste kontekstis.

Kolmandat tüüpi arusaam Kristuse minekust *ad inferna* rõhutab põrgu, saatana ja üldse kurjuse võitmist, vähemalt nende vägede põhimõttelist piiramist. Saatan ja kurjus pole kõigeväelised, ainult Jumal on kõigeväeline. Ka selle kontseptsiooni juures on dramaatiline moment oluline nagu eelmiseski kontseptsioonis, aga siin on rõhuasetused teised. Saatan ja põrgu võitmine on mütoloogiline pilt. Mütoloogilisi pilte ei pea teoloogia ilmtingimata pelgama. Transsendentsetest reaalsustest rääkimisel on nad vältimatud. Ning need, keda ja mida Kristus selle kolmanda kontsept-

⁷² Kahjuks ei ole võimalik järeltõlki sellest arusaamast siin pikemalt käsitleda.

⁷³ Tõsi, selline järeltõlki ei ole ainuvõimalik. Selliste järeltõlkete tegemine eeldab teatud kindlaid kristoloogilisi seisukohti. Nende käsitlemine nõuaks aga eraldi artiklit.

siooni järgi võidab, on transtsendentsed reaalsused ja jõud. Nende puhul on oluline, et selle arusaama järgi ei ole need jõud ebaisikulised ja abstraktsed; need reaalsused ei seisne ainult hea puudumises. Kurjus ei ole midagi, mis juhtuks juhuslikult või toimuks kogemata. Ülimat kurjust mõistetakse siin aktiivse ja eesmärgipärase jõukeskusena. Ta on isik või vähemalt midagi isiku sarnast. Ta on transtsendentne ja seega inimest ületav vägi. Omast jõust inimene ei saagi kurjust võita. Ainult Kristus, see tähendab Jumal võib teda võita, õigemini ongi juba võitnud. Ning ta ei võitnud saatanat oma alanduse teekonnal, vaid oma ülenduses — siis kui traditsioonilise teoloogia järgi toimisid ja avaldusid Kristuses tema jumalikud omadused.

Teine ja kolmas kontseptsioon Kristuse minekust *ad inferna* ei pruugi tingimata teineteist välistada. Protestantliku teoloogia ajaloos on nad küll lahku läinud, aga algselt olid nad Lutheri teoloogias ühendatud. Lutheri eeskujul võime öelda, et me ei saagi anda ühest ja ammendavat seletust, mis mõlemat kontseptsiooni ühendaks. Aga põhimõtteliselt võibki Kristuse kannatus tähendada kurjuse isikulise keskuse võitmist. Ning Kristuse alandumine ja ülendamine ei pea sugugi teineteist välistama. See Jumala enesest loobumine inimese pärast võibki tegelikult olla tema jumaliku üleolemise ja ülendatuse ilmutus.

Pole olemas ühtegi välist mõõdupuud, mille järgi otsustada, milline nendest kolmest kontseptsioonist Kristuse mineku kohta *ad inferna* on õige.⁷⁴ Siin on tegemist transtsendentse reaalsusega ja meil pole sellele otsest ligipääsu. Ainus, mis meil on, on usutunnistus ja legendid. Ometi on meil midagi, mis laseb eelistada ühte või teist kontseptsiooni. Need on tähenduste ja teiste mõistete võrgustikud, mis ümbritsevad iga kontseptsiooni ja mis on nendega pea lahutamatu seotud. Iga niisuguse võrgu puhul on arusaa-

⁷⁴ On muidugi võimalik, et neist ükski pole õige.

mad Jumalast, maailmast ja inimesest mõnevõrra erinevad, vähemalt rõhuasetused on erinevad. Kui me eelistame ühte interpretatsiooni Kristuse minekust *ad inferna*, siis sellega võtame vastu ka kogu kaasneva arusaamade grupi. Ja ka vastupidi — kui meil on mingi arusaam Jumalast ja inimesest, siis sellega koos on meil rohkem või vähem ära määratud, kuidas me mõistame Kristuse minekut *ad inferna*.⁷⁵

EELK on valinud esimesele kontseptsioonile vastava interpretatsiooni.⁷⁶ Nagu me nägime, pole see tõlgendus Lutheri- ega ka luterlike usutunnistuskirjade-pärane. Millised oleksid argumendid selle kontseptsiooni poolt? Oluline argument on kindlasti selle universaalne avatus. Evangeeliumi kuuldavõtmise võimalus ei piirdu meie maise eluga. Kristlaseks võib saada ka peale surma. Needki rahvad, kelle hulgas pole ristiusku kuulutatud, võivad saada kristlasteks. Teine oluline argument selle interpretatsiooni kasuks võiks olla see, et põrgu ning saatan ei ütle tänapäeva inimesele enam midagi. Moodsa inimese jaoks kuuluvat sellised mütoloožilised mõisted minevikku.⁷⁷ Teisalt pole meie sajandi inimesele kannatus ja kurjus sugugi võõramad, kui eelmiste sajandite inimesele. Kui me nüüd kõrvaldame need Jumala sfäärist, kui me profaneerime neid ja muudame nad ajaloo epifenomenideks ja juhusteks, siis me tegelikult kaotame ära ristiusu süvadiimensiooni. On ju kristluse üks põhimõtteid,

⁷⁵ See seos ei ole siiski absoluutselt ja jäigalt äradetermineeritud. Teoloogiline mõtlemine pole sugugi alati teo-loogiline. Teoloogilisel mõtlemisel on küll oma loogika, aga tegelik teoloogiline mõtlemine ei järgi ajaloos seda teo-loogikat alati.

⁷⁶ EELK ei ole ainus, kes selle tee on valinud. Nii näiteks Baieri Luterliku Kiriku praegu kehtivas lauluraamatus on apostelliku usutunnistuse vastavas kohas trükitud: "*hinabgestiegen in das Reich des Todes*". *Evangelisches Gesangbuch* (München: Evangelischer Presseverband für Bayern, 1995), 1550.

⁷⁷ Omaette küsimuseks on, kas mitte ka surmavald pole selline mütolooiline mõiste?

et Jumal ise on kannatuse enda peale võtnud. Ning Jumal ise on kurjusele piiri pannud. Kristluse jaoks ei ole kurjus sotsiaalse ega üldse inimliku päritoluga. Kui ta oleks inimliku päritoluga, siis võiks loota, et inimene saab temast jagu. Ristiusu jaoks on kurjus teatud mõttes transtsendentne ja üleinimlik, nõnda et vaid Jumal saab tema vastu seista.

Kõige sellega ei taha ma öelda, et EELK ja teised kirikud, kes tunnistavad Kristuse minekut surmavalda ning mitte põrguhauda, oleksid selle asendamisega teinud otsustava sammu ristiusu lahjendamise suunas. Pigem näitab selline sõnastus, et oleme selles suunas teel. See on suund, kus Jumala ja inimese vahekorra küsimus asendub sotsiaalsete küsimustega, kus Jumala nõuded inimesele asenduvad inimõigustega, kus *ira Dei* asendub agnostitsistlikult tundmatu Jumalaga. Kas sellega, et kristlus püüab ära arvata moodsa inimese küsimusi ja neile vastata, ta tegelikult ei ignoreeri tolle moodsa inimese põhiküsimusi, mis oma loomult ei erinegi kõigi teiste ajastute küsimustest? Kas see polegi põhjusiks, miks Õhtumaa kirikud kipuvad üha tühjemale jääma?⁷⁸

⁷⁸ See ei ole muidugi ainult Eesti probleem. Tüüpiliseks näiteks võiks olla Lääne-Euroopa keskmine raamatukauplus, kus riiulites on tavaliselt pool meetrit kristlikku kirjandust, mis käsitleb peamiselt sotsiaalse õigluse ja vähemuste probleeme ning mille vastu keegi erilist huvi ei tunne. Kõrval on aga meetrite kaupa kõikvõimalike uususundite kirjandust, mis just tegeleb kannatuse ja kurjusega ning leiab hulgaliselt ostjaid.